دەسەڵات و کۆمەڵگا

لە نێوان بیرکردنەوە و فەرامۆشیدا

مامەند عەلیار

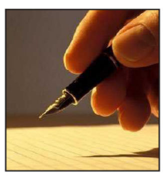

ئاماژە

ئایا سیستەمێکی نەتوانای فیکری و سیاسی بە ئایدۆلۆژیایەکی توندئاژۆ و چەقبەستووەوە دەتوانێ بۆ بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا خاوەنی فکر و «بیر کردنەوە» بێ؟ پرسیارێکی بنەڕەتی کە بەردەوام دوو تاقم لە مرۆڤەکانی کۆمەڵگای ئێمە بیری لێ دەکەنەوە و دەیورووژێنن و هەڵبەت لەسەر وڵامەکەی تووشی کێشەی بنەڕەتی دەبن؛ ئەگەرچی لە ڕاستیدا ساکار دەنوێنێ، بەڵام وڵامەکان و وردبوونەوە لە ئاکامی ئەو وڵامانە قووڵایی و هەستیاریی پرسیارەکەمان بۆ دەردەخا.

ئایا سیســـتەمێکی نەتوانای فیکری و سیاسی بە ئایدۆلۆژیایەکی توندئاژۆ و چەقبەستووەوە دەتوانێ بۆ بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا خاوەنی فکر و «بیر کردنەوە» بێ؟

پرســـیارێکی بنەڕەتی کە بـــەردەوام دوو تاقم لە مرۆڤەکانی کۆمەڵگای ئێمە بیری لێ دەکەنەوە و دەیورووژێنن و هەڵبەت لەســـەر وەڵامەکەی تووشی کێشـــەی بنەڕەتی دەبن؛ ئەگەرچی لە ڕاســـتیدا ساکار دەنوێنێ، بەڵام وەڵامەکان و وردبوونەوە لە ئاکامی ئەو وەڵامانە قووڵایـــی و هەســـتیاریی پرســـیارەکەمان بۆ دەردەخا.

ڕەنگە زۆر وەڵام بۆ ئەو پرسیارە نووسرابێ یان بە شێوەی خولیا و کەڵکەڵەی تاکەکەسی و نەنووســـراو، ختووکـــەی زەینی ئینســـانی ئەمڕۆیـــی بدا. لێـــرەدا دوو ســـەری هێڵێک دەخەمە بەرچـــاو و خوێندنەوە نێونجییەکان جارێ وەلادەنێم.

جەمســـەرێک کە بە خۆش بینییەوە پێی وایە سیســـتەمێکی ئاوا کە تا ســـەر ئێسقان کۆنەپارێز و خـــاوەن ئایدۆلۆژیایەکی نەگۆڕ و چەقبەستووە، لە ڕاســـتیدا نە بیرێکی هەیە و نە بیرێک بەرهەم دێنێ، بەڵکوو لە ڕابردوو و ســـەرچاوەکانی پێشـــووی کە ئێستا لێڵ و بۆگەنیـــش بوون پـــاراو دەبـــێ و پلانێکی بۆ بیرکرنەوە لە دۆخی ئینســـانی ئێستا نییە. بە واتایەکی ڕوونتر ئەو جەمســـەرە پێی وایە لە بنەماوە سیســـتەمێکی لەو شـــێوەیە، توانای بیرکردنەوە و بەرهەمهێنانی سامانێکی فیکریی نییـــە و بـــۆ دڵنیاییش دەڵێن «ئەو چەشـــنە بیرە کە ڕیشـــەی لە جۆرێک لە بەربەرییەت و وەحشـــیگەری» بە واتـــا یوونانییەکەیدایە، ناتوانێ بیر بکاتەوە و تەنیا بە پێی زاتی خۆی وێران کـــەرە و بەربەرەکانی و دژوەستانیشـــی کارێکی سانایە.

جەمســـەرێکیش پێیان وایە ئەوە سامانی ڕابردووی ئەو سیســـتەمەیە کـــە خەزێنەی لەبـــڕان نەهاتـــووی بیری وێرانکـــەری بۆ بە جێهێشـــتوون و ئەوانیش نەک ئێستا بەڵکوو بیری بابەگانیکراوی پێشوویان بۆ بەڕێوەبردن و دژایەتی و هێژمۆنی ئێستایان دەکار دەکەن و لـــە ئاکامـــدا دیســـان ئەو شـــێوەیە چون ناکارامەیە ناتوانێ بیرێک بەرهەم بێنێ.

بۆ گەڕانیکی وردتر بە شـــوێن سەرەداوی وەڵامیکی ترسێنەر و هەڵبەت دڵنیاکەرەوە، بۆ پلانی ئێســـتا و داهاتووی ئـــەو مرۆڤانەی کە لە چوارچێـــوەی سیســـتەمێکی وادا دەژین، کێشـــەیەکی لە گوێن کێشـــەی بەرباس لە ئەورووپا و لە زمان «ئالێن بەدیو» فیلســـووفی بـــە توانـــای فەڕانســـەوە دەکەمـــە بناخە بۆ شـــیکارییەک کە بتوانێ هێندێک ڕووناکایی بەو کەشـــە تاریک و تەماوییە ببەخشـــێ کە لە پرســـیارەکەدا زەقم کـــردەوە. لە کتێبی «ئەو سەدەیەدا»، «ئالێن بەدیو» باسی سەدەی بیســـتەم دەکا و گۆشـــەنیگای جۆراوجۆر بۆ پێناسەی بابەتێک بە ناوی سەدە دەخاتە ڕوو. ئەوەی سەدەیەک چەندە و لە کەیەوە تا کەی دەخایەنێ و ئایا هەمیشـــە پێناسە و کاتێکی دیاری کراو، واتە سەد ساڵی ڕەبەق بۆ ناسینی سەدەیەک پیویستە؟ لە ئاکامدا ئەوەی پێمان دەڵێ ئەوەیە کە ئەو، ســـەرهەڵدان و ماوەی خۆ دەرخســـتن و ئاوا بوونی شێوە بیرێک بە نیشاندەر و پێناسەی سەدە دەزانێ و ئەوەش دەبێتـــە هۆی ئەوەی بە پێناســـەی جیاواز و کاتـــی جیـــاواز و ئاکامی جیـــاواز بگەین. بۆ وێنـــە بە پێـــی ئەوەی لە کام گۆشـــەوە و بە پێـــی ســـەرهەڵدان و مـــەودای کاتیی ژیانی کام بیرکردنەوە، لە جیهـــان بڕوانین، کات و پێناسەی ســـەدەیەک جیاواز دەبێ. سەدەی ئەســـتالین یان ســـەدەی لیبراڵ، ســـەدەی نازیسم یان سەدەی مارکسیسم و ...

دواتـــر بابەتێکـــی دیکە دەخاتـــە ڕوو و دەڵێ: ئێمەی فیلســـووف کارمـــان بەوە نییە لەو سەدەیەدا چی ڕووی داوە، بەڵکوو قسە و کەڵکەڵەی ئێمە ئەوەیە لەو سەدەیەدا «بیر لە چی کراوەتەوە».

ئەوەی کە بیر لە چی کراوەتەوە دیارە خاڵی کێشەیەکە کە «ئالێن بەدیو» دەستی لە سەر دادەنێ. چون بە ڕای ئەو تاقمیکی زۆر پێیان وایە لە ڕاستیدا هەندێک لە سیستەمەکان نەتەنیا بیریان نەکردووەتەوە بەڵکوو دەکار کردنی وشەی بیرکردنەوە بۆ ئەو سیستەمانە یاساخ و بقەیە و دەبێ حاشا لەوە بکرێ کە ئەو سیستەمە تۆتالیتێرانە بیریان کردبێتەوە. بۆ وێنە کاتێک پرسیار دەکرێ «نازییەکان بیریان لە چی دەکردەوە؟» لە ڕاستیدا ئەو تاقمە هەر لە بنەما ڕا پرسیارەکە بە نارەوا دەزانن. بەدیو پێی وایە پێش گرتن بەو پرسیارە و ئاستەنگ سازکردن بۆ بیرکردنەوە لەوەی کە نازییەکان بیریان لە چی دەکردەوە، بێ گومان کێشەیەکمان ئاوقا دەکا ئەویش ئەوەیە کە؛ «تا نەزانین نازییەکان بیریان لە چی دەکردەوە، ناشزانین چییان کردووە.» ئەوەش دەبێتە هۆی ئەوەی پێش بە پێکهێنان و بیچم بەخشی و سورەتبەندی سیاسەتێکی ڕاستین بگیرێ کە ببێتە هۆی بەرگرتن لە کردەوەکانی ئەوان. ئەوەی پێمان وابێ نازیسیم یان هەر سیستەمیکی سەرکوتکەر و بەربەرِیی دیکە بیر ناکاتەوە خۆی هەڵگری «بزاڤێکی شاراوەی پاکانە بۆ کردنە».

ئەو کێشەیە ئەگەر لە سۆنگەی ئەو بیرە وردەی بەدیو لێک بدەینەوە و بۆ خوێندنەوەی سیستەمی داسەپاو بە سەر ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا کەڵکی لێ وەربگرین، دەبێ بپرسین ئایا لە سیستەمێکی داخراوی کولتووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی کە کۆماری ئیسلامی بۆ خەڵکی ئێران بە گشتی و کوردستان بە تایبەتی بە دیاریی هێناوە، هەر لە بنەماوە سیستەم بۆ بەڕێوەبردن و چۆن لە خشتەبردنی کولتوری و کۆمەڵایەتیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بیر دەکاتەوە یان نا مودێلێکی نەگۆڕ هەیە و هەر ئەو مودێلە ڕەچاو دەکرێ؟

بە پێی هەموو ئەو ئاڵوگۆڕانەی لە کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا، لە چوار دەیەی ڕابردوو هاتووەتە پێشێ، بەرز و نزمیی زۆر لە چەشنی پلان و پیلانە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکانی سیستەم لە کوردستان وەبەرچاو دێ. چون مەجالی ئەو نووسراوەیە کورتە ناکرێ کۆی ئەو کێشانەی کە لە دەیەکانی شەست و حەفتای هەتاوی بە چەشنێک بە سەر کوردستاندا سەپان و هەروەها مودێلێکی جیاواز و شێوە ڕوانینێکی دی کە لە حەفتاوە تا هەشتا ڕەچاو کراوە و پاشان وەرچەرخان لە سەردەمی دوو دەوڵەتی ئەحمەدی نیژاد بخەینە بەرباس.

> **بە پێی هەموو ئەو ئاڵوگۆڕانەی لە کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا، لە چوار دەیەی ڕابردوو هاتووەتە پێشێ، بەرز و نزمیی زۆر لە چەشنی پلان و پیلانە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکانی سیستەم لە کوردستان وەبەرچاو دێ**

باسی ئەو کورتە نووسینە «بیرکردنەوە و پلان و پیلان»ی نوێی سیستەمە لە دوو ساڵی ڕابردوودا و هەڵبەت پێشتریش لەگەڵ ڕمێنی کەشی مەجازی و ڕاگەیەنە مەجازییەکان پێشینەیەک لەو بیرەی ئێستا بە پانەوە جێبەجێ دەکرێ وەبەرچاو دەکەوت.

واتە لێرەدا نامانهەوێ چی گوزەراوە بخەینە بەرباس، بەڵکوو بە مودێلی بەدیو بیر لە چی کراوەتە و لە ئێستادا بیر لە چی دەکرێتەوە هێندێک تاوتوێ دەکەین، ئەویش تەنیا لە ئاستی ڕاگەیەنە مەجازی و کەسایەتییە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان. دەنا وەک ڕۆژ ئاشکرایە ئەگەر توێژەرانی بوارە جوداکان هەرکام سووچێک لە ژیانی کورد لەو بەشەی کوردستان بگرنە بەر، ئەوە دەتوانن بیرکردنەوەی سیستەم لەو بوارەدا بدۆزنەوە و بیخەنە بەر تیشکی

ڕوون‌کردنەوە و تیغی ڕەخنەوە.

□

کاتێــک «واڵتێــر بێنامیــن» ڕاســپێردرا توێژینەوەیەک لەســەر مێژووی کۆمەڵایەتیی فەڕانســە بنووســێ، یەکێک لە گرینگترین کارەکانی کە نیشاندەری ئاراستەی ڕەخنەیی و میتــۆدی کاری دواتری ئــەو بوو، ئاوێتەی توێژینەوەکەی بوو. ئەویش ئەوەی کە ڕێبازیکی نوێی بۆ نووسین و خستنە دەستی زانیاری و ئــەو کۆد و داتایانە گرتە بەر کە لە شــێوەی پێشینیانی خۆی جیاواز بوو. ئەو کون بە کون و کەلێن بە کەلێنی پاساژەکانی فەڕانسە گەڕا تا بزانــێ لە ناخی کۆمەڵگا و لە نێو خەڵکاندا چی دەگوزەرێ و کولتووری «بوت ســازی لە کاڵا» چۆن ڕۆچووەتــە هەناوی بازاڕەوە، هەر بۆیە ئەو کارە دوایی بە پرۆژەی پاســاژەکان یان کتێبی پاســاژەکان ناوی دەرکرد. وتاری «کرین هــاوری لەگەڵ واڵتیــر بینامین» بە وردی باســی بەشێک لە پرۆژەی پاساژەکانی ئەو فیلســووفە دەکا و لە لایەکی دیکەوە ئەو نەریتە ڕەخنەییەش دەناسێنێ کە لە بە بوت بوونی کاڵا دەدوێ. ڕوانینێک کە تێیدا شــت بە واتای کاڵایەک لە بازاڕدا پێشکەش دەکرێ وەک بوونەوەرێکی خەیاڵی و وەهمیی لێدێ و لە بەرانبەریدا کەسەکان تا ئاستی شت بوون دادەبەزن. بوودریاریش هەر لەو بارەوە دەڵێ کرین چەشنێک لە فریوی تێدایە. نواندنەوەی چێژبەخشــانە، ڕازاندنەوەی جادوویی، کایەی دڵبزێو و دنەدەری شــکڵ و ڕەنگەکان دەبێتە هۆی فریوی پیاســەکەر. پیاسەکەر لە ڕێگای ئەو فریووەوە دەبێتە دەکار کەر و بە کارهێنەر. (بودریــار بە پێی وتاری گۆرین) کۆی کارێک کە بنیامێن لە پرۆژەی پاساژەکاندا دەیکا لەو پێوەندییەدا و لە باسی ئەو وێنانەیە کە دۆخی پاســاژ و کاڵاکان و فەزای تــازە پێکهاتوو لە بازاڕی فەڕانسە دەیخوڵقێنێ.

گرینگایەتییــەک کە هەم بنیامین و هەم باقــی بیرمەندانــی قوتابخانــەی فڕانکفۆرت بــەو بابەتەیــان دا و دواتریــش زۆربەی ئەو ڕۆشنبیرانەی خوێندنەوەیەکی ڕەخنەگرانە و زۆر جار شۆڕشگێرانەیان لە دۆخی کۆمەڵگای چەق بەســتوو هەبــووە جەختیان لەســەر کردوەتــەوە، ڕێگای خۆش کــردووە بۆ وەی چەشــنێک لە خوێندنەوەی نوێ بێتە ئارا و ببێتە سەرباســی زۆر یەک لە خوێندنەوەکان کە لەودا ڕۆڵــی بزوێنەرانــی کۆمەڵایەتی و میعمارانــی کولتــووری تێیدا بەرچــاو و بە گشــتی ڕۆڵی کولتــوور و کاری کولتووری و گرینگی بزواندنــی هێزە کۆمەڵایەتییەکان بۆ گۆڕان گرینگ و حاشا هەڵنەگرە.

ئەگەر دونیای ئێستا بەرهەمێکی دیکەی لێ زیاد کرابێ کە ئێمەی کوردیش لەو کاڵایە بێ‌بــەش نەبووین و نە تەنیا بێ‌بەش نەبووین بەڵکوو گیرۆدەی زۆر لایەنیشــی بووین، ئەو کاڵایــە کەڵک وەرگرتن لە هەموو ئەو شــتە مــاددی و فکرییانەیــە وەک کاڵای مادی و فکری کە دەســەڵات لە فەزای مەجازیدا بە شــێوەیەکی ڕازاوە و فریودەر نیشانمانی دەدا. ئەوە نییە وەک شەقام‌گەڕ و پاساژ گەڕەکانی ســەردەمی واڵتێر بێنیامین، ئێســتا زاراوەی وێب‌گــەڕی و ســایت‌گەڕی و کاناڵ گەڕی و هەموو گەڕانە مەجازییــەکان بوونەتە پانتای گەڕانی نەسلێک کە بۆتە ڕێبواری ئەو کووچە و کۆڵان و ڕێگا هەراو و ڕازاوانە. ڕێگا و کووچە و کۆڵانێک کە کاڵای فیکری دەسەڵاتی تێدا دانــدراوە و لە هەمان کاتدا فرۆشــیارانی ئەو کاڵایانەش خۆیان کــردراو و بکەری پرۆژەی بازاڕێکن کە دەســەڵات بە دژی ئەوان یان بۆ فریوی ئەوانی داناوە. بە واتایەکی دی، دەتوانم بڵێم هەم کاڵاکان داســەپێندراو و فریودەرن و هەم فرۆشــیارانی کاڵاکان یا بەشــێک لە دەسەڵاتی شاراوەی سیســتەمی داگیرکارن و یــان لە خزمەت دەســەڵاتدا، بەشــێک لە پرۆژەی فریو و بە لاڕێدابردنی پیاســەکەرانن کــە دواتر ئاکامی نالەبــاری لێ‌دەکەوێتەوە و

هەر ئەو پیاسەکەرانە لە شوناس و کۆمەڵگا و کولتووری خۆیان دادەبڕێ.

□

لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە پێی ئەوەی لە چل ساڵی ڕابردوودا سیستەمی سیاسی و کولتووریی زاڵ سیستەمێکی داسەپاوی خاوەن دەسەڵات و هەڵبەت نەک خاوەن هێژمۆن بووە، تاک و کۆمەڵگای کورد دوو ئاراستەی جودایان لەو بارەدا گرتووەتە بەر. یەکەمیان سیستەمی زاڵ و سەپاوی بە زۆربەی تایبەتمەندییەکانییەوە وەرگرتووە و لە زەینیدا هەڵیتاواندووە و وەک بکەری ئەو سیستەمە جووڵاوەتەوە، گوتارێک کە ئەو ئاراستەیە بەرهەمی هێناوە مرۆڤی پەسیف و لە باشترین دۆخیدا مرۆڤی نامۆ لە شوناسی ڕەسەن و بە دوور لە کاراکتەرێکی کوردی و نیشتمانی بووە. ئەوانەی دواجار ئەگەریش بەرهەم و چالاکییەکیشیان بووبێ هاوشانی گوتاری دەسەڵات لە نزم کردنەوە و بەرەو کزی بردنی هێزە شوناس خوازەکان و بەدیهێنەرانی گۆڕانکاری، دەستی باڵایان بووە و زۆر جار زەبری ئەو لایەنە گورچووبڕتر و کاریگەرتر بووە لە زەبرێک کە دەسەڵات ڕاستەوخۆ ویستوویەتی لەو پێکهاتە کۆمەڵایەتی و نیزامە کولتوورییە ڕەسەنەی بدا. ئەویش بە چەند هۆ دەتوانین باسی بکەین. واتە ئەگەر لایەنی ناوخۆی کورد کە تەبا و هاوشانی ویستی سەردەست و گوتاری زاڵی سیاسی – کۆمەڵایەتی، کە نیگایەکی کۆلۆنیالیستییە هەنگاو هەڵدەگرێ، زووتر بە مەبەست دەگا و هەندێ جار لەوانەیە دەستکەوتیشی بۆ ئەو ئاراستەیە ببێ کە بە ئاگایانە و دژە کوردانە گرتوویەتە بەر.

ئەو تاقمە بەشێک لە حەساسییەتە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکانی کورد باشتر لە دەسەڵات دەناسن و قامک لە سەر هەندێ بابەت دادەنێن کە لە ڕواڵەتدا دیمەنێکی خۆماڵییان هەیە یان لانی کەم ڕواڵەتێک پێشان مرۆڤی کورد دەدەن کە ئەو ڕواڵەتە لە نیگای یەکەمدا نامۆ و دژ نانوێنێ.

دووەم ئەوەی کە ئەو لایەنە باشتر لە دەسەڵات دەتوانێ پلان بۆ لە خشتە بردنی ئەو سامانە فەرهەنگی و کۆمەڵایەتییە دابڕێژێ کە دژە سیستەمە و لە هەڵوەشاندنەوەی پلانەکانیشیدا کاراتر و خۆماڵیتر دەردەکەوێ.

سێیەم بابەتی گرینگ لەو بوارەدا ئەوەیە کە ئەگەر هەموو ئەو پلانانە دەسەڵات و دامودەزگا ئیدیۆلۆژیکەکانی بە تەنێ بەڕێوەی بەرن و لە ڕواڵەتدا چ نیشانەیەکی وا بە جێ نەهێڵن کە نامۆیی و پرینگانەوەی ئینسانی کوردی لێ بکەوێتەوە، بەڵام لە کۆتاییدا لە خاڵی وەرگرتن یان گەیاندنە مەبەستی پرۆژە فیکرییەکەیدا، دیسانەوە دەسەڵات لەگەڵ کێشەی قووڵ ڕووبەڕوو دەبێتەوە. چون لێرەدا چالاکان و بیرمەندان و شیکارانی بوارە جوداکانی کۆمەڵگای کوردی دردۆنگی دەکەن لە کالا و پلانێکی کولتووری و کۆمەڵایەتی کە لەسەر دەستی دەسەڵاتی سەپاو خەریکە بە «بەستەبەندییەکی نوێ»وە دەرخواردیان دەدرێ و لە ئاکامدا ئەو کالایە بە سەردەستی دەسەڵاتەوە دەمێنێتەوە.

نموونەی هەرە بەرچاوی ئەو بەستە کولتووری – هونەری- سیاسییە بوو کە لە چەند مانگی ڕابردوودا لە ژێر ناوی «کۆنگرەی مەشاهیری کورد» بە هەمو زەرافەتەکانییەوە دەیانویست پێشکەش نەوەی نوێی خوێندەواری کوردی بکەن و ئەوەی لێی بەرهەم هات شەپۆلێکی ڕەخنەگرانە نەک بە تاکە بەشداربووەکانی ناو ئەو هەڵبژێردراوانە، بەڵکوو بە کۆی مەبەست و پلان و پیلانە کولتوورییەکەی دەسەڵات و لە ئاکامدا تەنانەت بە وشیاریی کۆمەڵگای چاوکراوەی کوردی ڕۆژهەڵات وەک کالایەکی بۆژۆ و نارەسەن بە سەر دەستاندا مایەوە و جگە لە هەندێ کەسی تایبەت، تەنانەت هێندێک

دڵســۆزی کوردیش کە کەوتبوونە بازنەی ئەو کایەیەوە و دواتر ئــاگاداری پلان و پیلانەکە بوون، یــان خۆیان لێ کێشــاوە و یان دژی ڕاوەستان.

بــەڵام ئەگەر کــۆی ئەو کردەیــە ناوی بەڕێوەبەرانی دەستنیشــان نەکرابا و دەزگای وەک «دایرەی گشــتی ئیتلاعات» و «ســوپا» و «دەنگ و ڕەنگی کۆماری ئیســلامی» وەک بەڕێوەبەر بە ناوچاوانەوە نەبا و تەنیا بەسەندە کرابــا بە هەندێ بنکە کە یەســتا ئیعتباریان لە مەحەکی کۆمەڵــگا نەدرابوو، ڕەنگە بۆیان چووبا ســەر و زۆر ســاناتر پرۆژەکەی ڕێژیم ســەری گرتبا. پرۆژەی خستنە پەراوێزی تاقمێک لە ڕۆشــنبیر و نووسەر و هونەرمەندانی کورد، بــە خســتنە بەرچــاوی چەند ســیمای خۆشەویســتی کورد و شــاردنەوەی دەیان کەســی حکوومەتــی لە نــاو ئیعتبار و ناوبانگــی ئــەو هونەرمەنــد و کەســایەتییانە و خستنە ڕووی کۆی ئەوانــە وەک پەکەیجێکی خاوەن ئیعتبار.

لە دۆخی ئێستادا ئەو ڕەوتە وەک چــوار دەیــەی ڕابــردوو دەوامی هەیە. بــەڵام لە چەند ســاڵی ڕابردوودا و بە تایبەت لە ساڵی پارەوە، شــەپۆلێکی نوێی پــلان و پیلانی کولتووری - کۆمەڵایەتــی دژ بە کولتــوور و کۆمەڵگای کوردی و لە ڕواڵەتدا بۆ خستنە ڕووی سیمای تازە و ئەکتیڤی کولتووری لە کوردســتان لە ئارادایە.

ئەو شــەپۆلە نوێیە هاوکات دەسەڵات لە چەند لاوە کاری بۆ دەکا. سازکردنی هێندێک بنکەی هــەواڵ و شــیکاریی کۆمەڵایەتی و سیاسی بە ئاراستەی خستنە ڕووی ساکارترین بابەتەکان و بڵاو کردنەوەی هەواڵی سیاسی و کۆمەڵایەتی و لە بنەمادا کار کردن بۆ چەشنێک کولتوورســازی بە مۆرکی دەســەڵاتەوە. ئەو کاڵایە لە بازاڕی مەجازیی دەسەڵاتدا زۆر جار بە ڕەنگ و ڕووی ڕازاوە یان لە پەنا هێندێک بابەتی فریودەری دیکەدا دادەندرێ و بە سەر بەشێک لە کوردی بەکارهێنەری ئەو فەزایە و چالاک لەو فەزایەدا دادەسەپێ.

تەرخــان کردنــی بوودجە بــۆ هێندێک چالاکی فەرهەنگی کە لە ڕاســتای سیاستی گشتیی سیستەمدا لەبەرژەوەندیی «سیاسەت» و «سیاسەتی زمانیی» سیستەم، شت دەنووسن و بە گشتی ئەدەب و زمان و کولتووری کوردی بە سەرچاوە پان ئێرانەکانەوە دەبەستنەوە و لە ئاکامدا بە چەشــنێک خەریکی مێــژوو ســازییەکی فەرهەنگی - کۆمەڵایەتــی نــوێ دەبن و مێژووی دەســەڵات لە کولتوور و زمانی کوردی دەنووسنەوە. بۆ ئەو بابەتەش ئاماژە بە بەڵگەیەک دەکــەم کە لــە ســەر «مێژوو ســازیی ڕەزاخان»ی بە تازەیی دەرکەوتووە و نیشــان دەدا کە چــۆن ئەو ڕەوتە بــە هێوری و تەنانەت ئاکادێمێــک کاری بۆ کــراوە و پلانی بۆ داڕێــژراوە. پــرۆژەی پێشــنیاری کــۆی دەســتەی وەزیرانــی ڕەزا خان بۆ بەخشــینی پارە بە کەسانی وەک «ڕەشید یاسەمی» و «ولادیمێر مینۆرسکی» و ... بۆوەی مێژووی کــورد لە بەرژەوەندیی دەســەڵات بنووســن. مێژوویەک کە کورد ببەســتێتەوە بە کولتووری سەردەســت و تەنانەت ئاوێتەی ئەوی کا و شوناسێکی ســەربەخۆی بۆ قایل نەبێ. لەو سەنەدەدا تەنانەت ڕادەی پارەیەک کە بۆ هەرکام لە ســێ مێژوونووسەکە دیاری کــراوە نووســراوە و ڕەزا خان دەســتووری لەســەر داوە و دواتر هەر ئــەو مێژووانە بڵاو کراونەتەوە. جا بە پێــی میتۆدی کارەکەیان ڕەنگە کەســێکی وەک مینۆرسکی هێندێک

> **لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە پێی ئەوەی لە چل ساڵی ڕابردوودا سیستەمی سیاسی و کولتووریی زاڵ سیستەمێکی داسەپاوی خاوەن دەسەڵات و هەڵبەت نەک خاوەن هێژمۆن بووە، تاک و کۆمەڵگای کورد دوو ئاراستەی جودایان لەو بارەدا گرتووەتە بەر**

جیاوازتر و پابەندی میتۆدتر نووسیبێتی. (ئەو سەنەدە بە زوویی بلاو دەکرێتەوە)

سێیەم بابەت لەو بوارەدا سیاسەتی سیستەمە بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ ئەو کەسانەی ڕێگایەکی جودای کولتووری و کۆمەڵایەتی دەگرنە بەر. واتە یان بە پێی تێگەیشتنی زانستی و دروستی خۆیان لە ڕەوتە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکان و یان بە پێی پێداویستیی هاوزەمانی نەتەوە و وڵات و شوێن-کاتی خۆیان، خەریکن بۆ بەرەو پێش بردنی نەخشە ڕێگایەک و خەملاندنی و بە کردەیی دەرهێنانی، هەنگاو هەڵدەگرن و بەرە بەرە لە هەزارەی تاریکیدا ئەوان سەردەمی ڕۆشنگەریی خۆیان دەخەنە بەر دەم تاک بە تاکی ئینسانی وڵاتەکەیان. ئەو تاقمە کە بە خۆشییەوە خۆبەخشانە و بە دوور و بەدەر لە ویستی دەسەڵات و لە پێناو ئیرادەیەکی «فۆکۆ» گوتەنی «ڕووەو زانیاری» نەک «ڕووەو دەسەڵات» خشتی نوێ وەسەر ئەو شوورەیە دەخەن کە پێش ئەوان و لە سەردەمی «ئەحمەدی خانی» و پێش ئەویشەوە خەونی بۆ دیتراوە و وەردە وردە بینا کراوە. لە ئێستاشدا کە ڕەوتەکانی ڕەسانەیی و تەوژمی زانیاری هەڵە/ڕاست لەوپەڕی خۆیدایە، جێگە و پێگەی ئەو تاقمە بۆ کورد و زمان و کولتوور و کۆمەڵگای کوردی بایەخی مان و نەمانی هەیە.

بۆ ئەو بڕگەیە دەبێ کەوانێکی دی بکەینەوە. دەسەڵات و کۆمەڵگا و لە ئێستادا هێزە کوردییەکان، هەر کام چ ئاراستەیەک لە بەرانبەر ئەو تاقمەدا دەگرنە بەر. لە درێژەی نووسیندا و وەک ئاکامی باس دووبارە دەگەڕێمەوە سەر ئەو خاڵەش و ئەگەریش وەک ئاکامگیری نا، بەشێوەی تایبەت ئاوڕێکی لێ دەدەمەوە.

> **بەڵام بە گشتی تا ئێستاش کۆمەڵگای کوردی و خاوەن بیرانی ئەو کۆمەڵگایە بە دەرەوە و ناوەوە، نەیانتوانیوە پلانێک بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی بە بەرنامە و بیرلێ کراوە و جیددی دابنێن و گوتاری بەرانبەری پێ دەمکوت بکەن**

دەسەڵات بە مەبەستی ناکارا کردنی ئەو چالاکە کولتووری و کۆمەڵایەتییانەی لە ناوخۆ بە کار کردنی ڕەسەن و مەبەستی ڕۆشنگەری و بردنە سەری ئاستی زانیاریی تاکی کورد حەول دەدەن، بەر لە هەموو شت دەستی داوەتە «نەهاد سازی» و تەنانەت «کەسایەتی سازی» و ئەوانە وەک نەهاد و کەسایەتی ئیدئالی خۆی بە کۆمەڵگای کوردەواری دەناسێنێ و دەیانکاتە سەرچاوە بۆ بەشێکی زۆر لە کۆمەڵگا کە ئاگاداری پلان و پیلانی سیستەم نین. دانانی زۆر بنکە و ماڵپەڕ و گرووپی تێلگرامی و لاپەڕەی فەیسبووکی و ناوەندی تەنانەت کوردۆلۆژی و ... لە ژێر ناوی جودا جوداوە، لەو کارانەیە لە مێژە کاری بۆ دەکرێ و هەزینەی لێ دەکرێ. ناوەندەی وەک «کورد پرێس» و کاناڵی وەک «موکریانی مەهاباد» و «زریانی موکریان» و «دیپلۆماسی ئێرانی» بەشی تایبەت بە کوردستانەکەی و ... نموونەیەک لەو ناوەند و فەزایانەن بە مەبەست و بیرلێ کراوە سیستەم یان خۆی دایمەزراندوون و یان بە تەرخان کردنی سامانی فیکری و ماددی، کەسی کوردی بەتاڵ لە شوناس و تەنانەت دژە شوناسی بۆ ڕاسپاردوون و پلان و پیلانی سیستەم لە هەموو بوارێکەوە دەبەنە پێش و زۆرجار فریودەرانە بوونی هێندێک لە کار و چالاکییەکانیان و بەشێک لە دوژمنکارانە بوونی بیرەکەیان دادەپۆشێ و زۆرجاریش بە پانەوە نووکی ڕمبیان لە دڵی شوناس و شوناس سازانی کورد دەچەقێنن. ئەگەر بمهەوێ نموونەیەک بۆ ڕوونتر بوونەوەی مەبەست بخەمە ڕوو، دەکرێ ئاماژە بە چەشنی دەکارکردنی وشە و

دەستە وشەکان، لە ئامادە کردنی هەواڵێکدا بکەم. زۆربەی جاران ئاراستەی هەواڵەکانی بەشی کوردستانی هەموو ئەو ناوەند و کاناڵە سەر بە سیستەمانە، ئاراستەیەکی ئەمنییەتی و سەتاسەد حکوومەتییە و بەنموونە لە هەموو ئەو سەرچاوە باس‌کراوانەدا زۆر بابەتی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووریی کورد بە لارێدا براون. بۆ وێنە لە گێڕانەوەی تێکهەڵچوونەکانی پێشمەرگەی هێزە کوردییەکان بە گشتی لە گەڵ لایەنە چەکدارە حکوومییەکان، لە دەکارکردنی دەستەواژەی «تیرۆریست «هیچ پرینگانەوە و ترسێکیان نەبووە. دەکار کردنی ئەو دەستەواژەیە بە نموونە بۆ پارێزەرانی بەشێک لە بەدیهێنەرانی سەرووەرییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، لە پەنای هەواڵی فستیوالی شایی و کێ‌بەرکێی ئەسپ سواری و هەندێ وردە بابەتی زەردی ڕۆژنامەیی، لە درێژماوەدا، جێگیر بوونی ئەو ئەدەبیاتە لە نێو نەسلێک دا بەدی دێنێ کە پێشینەی ئەو وەسفانە نازانن کە بۆ وەها هێزێک دەکار کراوە یان لانی کەم ئەو چەشنە لە سووکایەتی کردن بە شوناس سازانی کورد لە لایان گرینگیی لە دەست دەدا. هەڵبەت ئەگەر کورد لە دەرەوە و ناوەوە پلانی بۆ بەرامبەرکێ لەگەڵ ئەو چەشنە ئاراستەیە بێ، نە تەنیا ئەو کایەیە لەبەرژەوەندیی دەسەڵات تەواو نابێ، بەڵکوو بە پێچەوانەوە ئاکامی نالەباریشی بۆی دەبێ و ئەو بابەتەش باسێکی جیاواز هەڵدەگرێ. ئەوە تەنیا بە نموونە و بۆ دەرکەوتنی گۆشەیەک لەو کارە هێور و دژە کوردە خرایە ڕوو، دەنا بە هەزاران نموونە لە بوارەکانی دی هەن کە لە چوارچێوەی بەستەی هەواڵیی و شیکاری و یادداشتی سیستەم خوازدا دەرخوارد خوێنەری لاو و بەردەنگی ڕاگەیەنە مەجازییەکانی دەدەن.

کۆمەڵگا یان لانی‌کەم ئەو بەشە لە کۆمەڵگای کورد کە ئەو چەشنە ئاراستەیەی دەسەڵات، یان دەست و پێوەندی سایبێری و مەجازیی دەسەڵات لە کوردستان دەبینێ، بە هۆی ئەوەی کەشی سیاسی و تەنانەت فەزای بڵاو کردنەوە هێند کپ و داخراوە، تا ئێستا لە ناوخۆ نەیانتوانیوە گوتارێکی بەرانبەر بەرهەم بێنن و ئەو ئاراستە تێکدەر و لارێ و چەواشەیە و بەڕێوەبەرانی لە قاو بدەن.

لە دەرەوەش بە داخەوە هەندێ بابەتی گشتی‌تر وەک کێشە کەڵەکەکانی سیاسەتی کوردی و سەرقاڵیی بەشێکی زۆر لە چالاکان بە بابەتی هونەری و ئەدەبی ڕووتەوە، نەیهێشتووە گوتارێکی تۆکمە بۆ بەربەرەکانی لەبەرانبەر ئەو ڕەوتە مەترسیدارە ساز بێ و تەنانەت وەکی لەسەرەتادا ئاماژەم پێ کرد، جاری وایە ئەو زایەڵەیە دەگاتە گوێ کە ئەو سیستەمە لە ڕاستیدا «بیرناکاتەوە» و پێویست نییە نیگەرانی ئاکامی نووسین و پلانەکانی بین، چون لە بیرێکی قووڵەوە هەڵنەقوڵاون. ئەگەریش جار جار هەڵوێستی جوان و ڕەسەن و شیکاریی بە پێزیش بوون، لە فەزای مەجازی تێنەپەڕیوە و تەنانەت دەتوانم بڵێم لە لاپەڕەی ئەو نووسەرەوە بۆ لاپەڕەیەکی تر ڕانەگوێزراوە و هەر ئەوەش بووەتە هۆی ئەوەی کاریگەرییەکی ئەوتۆی نەبێ و کۆی ئەوانە گوتارێکیان لێ بەرهەم نەیە کە بە گوتاری جێگرەوە و دەستکەرەوە ناودێری بکەین. هەرچەند جاری وابووە کێشەیەک کە هەستیاریی گشتیی لێ ساز بووە هەموو فەزاکەی تەنیوەتەوە و کاریگەریی خۆشی داناوە. نموونەی وەک «کۆنگرەی مەشاهیری کورد» لە سنە و «کۆنگرەی مودارا و ڕەواداری» لە مەهاباد دوو نموونەی باشن.

بەڵام بە گشتی تا ئێستاش کۆمەڵگای کوردی و خاوەن بیرانی ئەو کۆمەڵگایە بە دەرەوە و ناوەوە، نەیاتوانیوە پلانێک بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی بە بەرنامە و بیرلێ کراوە و جیددی دابنێن و گوتاری بەرانبەری پێ دەمکوت بکەن.

ئەو دۆخە بۆتە هۆی ئەوەی سیستەم و

دەست و پێوەندە سایبێری و ڕەسانەییەکانی «بیر لە شتێکی دیکەش بکەنەوە». ئەویش هێرش کردنە سەر هەر چەشنە بیرێکی شوناسخواز و ڕۆشنگەرە لە کۆمەڵگای کوردیدا. بۆ ئەو مەبەستە بە دوو شێوە دەست و پێوەندەکانی سیستەم کار دەکەن.

شێوەی یەکەم گرتنەبەری ئاراستەیەکی بە ڕواڵەت خوێندەوارانە و توێژەرانە و شێکارانەیە. ئەو شێوەیە مەبەستی کەڵە و زەبەللاحی هەیە، ئەویش کردنە نیشانەی کۆی شوناسی مێژوویی و کولتووریی کوردە. بۆیە کۆمەڵێ خوێندنەوەی هەڵە و چەوتی مێژوویی لە مێژوو، زمان و ئەدەبیاتی کورد دەخەنە ڕوو. ئەوانە بە خۆ خزاندنە فەزای ڕۆژنامەیی و سەردانی بنکە توێژینەوەییەکانی دەسەڵات، سیمای شێکار و مێژووناس و زمانزان بە خۆیانەوە دەگرن و هەم جیلێکی پێ چەواشە دەکەن و هەم مێژوو و سەنەدی ناڕوون و هەڵە بۆ داهاتوو بەرهەم دێنن. ئەو کارەی لە ڕابردوودا کەسانی وەک «ڕەشید یاسەمی» کردیان و ئێستاش کەسانی وەک «ئیحسان هووشمەند» و دەست و پێوەندەکانی بە هاوسۆزی لەگەڵ نووسەرانی دژە کوردی وەک «گارنیک ئاساتووریان» خەریکی بەڕێوەبردنین.

شێوەی دووەم کردنە نیشانەی ئەو تاکانەی وەک کەسایەتیی خاوەن شوناس و متمانە پێ کراو لە بوارە جۆداکانی کۆمەڵایەتی و ئەدەبی و سیاسی لە لایەن دامودەزگای ڕەسانەییەوە، ئەویش نەک ئەو دام و دەزگایانەی ڕاستەوخۆ مۆری سیستەمیان بە سەرەوەیە، بەڵکوو ئەوانەی مووچەخۆر و دەستپەروەردەی موهەندیسانی کولتووری و کۆمەڵایەتیی کۆماری ئیسلامین. ئەوانە لە پەنا ئەوەی لە ئاستی وردتردا نەک لە ئاستی کەلان، وردە بابەتی پێوەندیدار بە ڕۆژنامەنووسیی ناوچەیی و پەرەستاندن و باسی کۆڵان و شەقام و ... کە خەڵک ئاوڕیان وێ دەدەن، دەکەنە خۆراکی ڕۆژانەی دەزگا ڕەسانەیی و کاناڵەکانی خۆیان، لە لایەکی دیکەوە لەو کەسایەتییانەی زیاترین کاریگەرییان لەسەر کۆمەڵگا هەیە هەڵدەپێچن و بە چەندین ئاست دەیانخەنە ژێر گوشارەوە.

یان بە سووک کردنی ئاستی کار و نووسین و یادداشتی بێ کەڵک حەول دەدەن بۆ کورت ماوەش بێ یان بیانشکێنن یان بەر بە بیر و نووسینیان بگرن و بە خەیاڵی خۆیان لە نێو جەماوەردا لە کاریگەرییان کەم کەنەوە، یان بە شێوازی «کەیهانیی» گوزارشتیان لە سەر بڵاو دەکەنەوە. گوزارشتێک کە زیاتر لەوەی دەرخەری ڕاستیی کار و چالاکیی ئەو چالاک و کەسایەتییە کاریگەرانە بێ، زیاتر ئاوێتەی توهمەت و پەروەندەسازییەکی شاراوەیە و بە گشتی خستنە بەردەستی کۆدی مەترسیدارە لە سەر ئەو کەسایەتییانە بۆوەی دام و دەزگا ئەمنییەتییەکان بەر بە چالاکی و کاریان بگرن و تەنانەت دەست بە سەر کرێن و بخرێنە بەندیخانەوە. (بە پێی بەڵگەکانی ناوخۆ لە نووسینی دواتردا ئاماژە بەو چەشنە حەولە دەکەم کە بە پێی دەقی ئەو کاناڵ و ماڵپەڕانە خۆیان بۆ شیکاری زیاتر بە دەستەوە دەدەن)

> **دەسەلات بە مەبەستی ناکارا کردنی ئەو چالاکە کولتووری و کۆمەلایەتییانەی لە ناوخۆ بە کار کردنی ڕەسەن و مەبەستی ڕۆشنگەری و بردنە سەری ئاستی زانیاریی تاکی کورد حەول دەدەن، بەر لە هەموو شت دەستی داوەتە «نەهاد سازی» و ...**

ئەنجام

نامەهوێ باسەکەم بە شێوەی باو بە وەرگرتنی ئاکام لە کۆی گوتەگان کۆتایی پێ بێنم. چون ئەوە باسی ئەوشتانە بوو کە سیستەم لە دوو ئاستی کەلان و ورددا تەنیا لە بوارێکدا «بیریان لێ دەکاتەوە» و پلانیان بۆ دادەڕێژێ.

ئەو نووســـینە بە چەند پرسیاری جاریٚ بیٚ وڵام کۆتایی پیٚ دیٚنم. ئەو پرسیارانەی هەڵدەگریٚ هەموو لایەک «بیری لیٚ بکەنەوە» و بەرنامەیان بۆ وڵام دانـــەوەی جیددی پیٚیان هەبیٚ. لە ناوخۆش هەموو چالاکانی دڵســـۆز، پیٚویستە نە تەنیا بیری لیٚبکەنەوە بەڵکوو دەخوازیٚ بە پلانیٚکی تۆکمەوە پشـــتی هەر جووڵانـــەوە و ڕەوتیٚکی کولتووری و کۆمەڵایەتـــی بگرن کـــە تەنانـــەت بەرژەوەندیی تاکەکەســـی و دەســـتەییی ئەوانیشی تیٚدا نەبیٚ. ئەوەی دواجار هەمـــووان دەبیٚ کۆ بکاتەوە خزانە ژیٚر چەتری بەرژەوەندیی گشـــتی و هەســـت بە ژانیٚکی هاوبەشە کە ئەگەر ئەوڕۆش بەرۆکی ئیٚوەی نەگرتووە، سبەی بەرەو ئیوەش دادەگەڕیٚ و ماری دەسەڵات و دەست و پیٚوەندی دژە شوناس و دژە کوردی، ڕۆژیٚکیش بەرەو ئیٚوە گەزارە دەردەکیٚشیٚ. هەر بۆیە ئەو پرســـیارانە بـــە ڕەوا دەزانم و وڵام دانەوەیان بە ئەرکیٚکی نەتەوەیی و ڕۆشـــنبیرانە دادەنیٚم.

- هیٚـــزە کوردییەکان لە بەرانبەر ئەو دۆخە و ئەو «بیرکردنەوە سیستماتیکەی» دەسەڵات چۆن بیر دەکەنەوە و پلانیان چییە؟
- چالاکانـــی بـــوارە جوداکانـــی کۆمەڵایەتی و کولتووری دەرەوە و ناوەوە چ ئاراستەیەک دەگرنە بەر بۆ بەرگری لە خۆیان و هاوشان و هاوڕیٚیەکانیان و بەگشـــتی چۆن «بیر لەو دۆخە دەکەنەوە» کە بەروە پەسیف بوون پاڵیان پیٚوە دەنیٚ؟
- گوتـــاری هاوبەشـــی هیٚـــزەکان بـــۆ ڕووبەڕوو بوونـــەوەی ئـــەو فەزایە ئەگەر هەر شـــەرمیٚونانە بنویٚنیٚ و سیمایەکی ڕەخنەیی و لە قاودەری نەبیٚ، داهاتووی بیرکردنەوە و بوونی شوناس ویستان و شوناس سازانی ناوخۆ بەرەو چ ئاقاریٚک دەڕوا؟بیٚ هیوایی یان تیٚکەڵ بوون بە دۆخی سەپاو؟